

MISKOLC ÉS BORSOD-ABAUJ-ZEMPLEN MEGYE SZEREPE A MAGYARORSZÁGI RÉGIBB KŐKOR KUTATÁSBAN

RINGER ÁRPÁD

A BÁRSONY-HÁZI SZAKÓCÁK, A MISKOLCI MÚZEUM ALAPÍTÁSA ÉS A SZELETA-BARLANG RÉGÉSZETI FELFEDEZÉSE

Miskolc egyik – kevéssé ismert – tudománytörténeti nevezetessége, hogy 1891 és 1906 között a városban és a szomszédos Bükk-vidéken bontakozott ki régészetünknek és őstörténet-tudományunknak a történelem kezdeteivel, az ős- és átmeneti kőkorról, vagy másként a régibb kőkorról foglalkozó területe.

A tudománytörténet e hosszú, de napjainkból visszatekintve végeredményében rendkívül gyümölcsöző másfél évtizede egy 1891-es felfedezéssel vette kezdetét. Az év augusztusában Bársony János miskolci ügyvéd házának alapozásakor – a mai Kálvin János u. 2-4. sz. alatti épületről van szó – a munkások három jellegzetes kovakő szerű számra, ún. szakócára bukkantak.

Az ügyvéd, aki maga is felismerte e régészeti emlékek jelentőségét, 1892. december 26-án különleges karácsonyi ajándékképpen Herman Ottónak (1. kép) adta át feldolgozásra a legtetszetősebben megmunkált darabot (2. kép). A másik kettőből az egyiket magánál tartotta, a harmadikat pedig Széll Farkasnak, Debrecen város táblabírájának ajándékozta (3. kép).

Herman, a sokoldalú és nagy tudású polihisztor azonnal átlátta a Bársony-féle leletek jelentőségét. Perdöntő értékeknek ítélte ezeket abban a vitában, amely immár 1862-től folyt a magyar tudományos fórumokon a hazai föld ősemberének létezéséről:

„Csak egy pillantásba került, hogy a kezemben lévő, rendkívül jellemző darabban egy Magyarország őskorára nézve, mondhatni, korszakot alkotó történelem előtti régiségtypust ismerjek föl, mely semmiben sem enged a híres Somme-völgy kőszakócáinak. Ennek az első darabnak a formája egészen hegyesen mandula alakú, és azonos azzal, amelyet Mortillet a francia lelőhelyről 'Chelles' típusnak nevezett el.” – Így hangzott Herman határozott, s mitagadás, az úttörő kutatók nem kis bátorságáról tanúskodó megállapítása.¹

1892 szilveszterét és az új esztendő első néhány hetét – sok más egyéb tennivalója mellett – lázas anyaggyűjtéssel és a felfedezésről szóló előadások szövegének megfogalmazásával töltötte el Herman. Kiindulópontja Sir John Lubbock őstörténeti alapműve lehetett, amely 1876-ban a Természettudományi Társulat gondozásában „Történelem előtti idők” címen magyarul is megjelent. E műben található remek kőszeköz ábrák alapján juthatott el Herman a fent idézett megállapításához, vagyis hogy a Bársony-féle szakócák az őskor elejéről származnak.

¹ Herman, 1893. 12.

1. kép. Herman Ottó (1835–1914), a magyar ősemberkutatás elindítója

2. kép. A legnagyobb méretű, lándzsahegy alakú „Bársony-házi szakóca”

Több, kevésbé ezután tett megjegyzése, majd jóval későbbi visszautalása alapján bizonyosra vehető, hogy beszerezte és áttanulmányozta a franciaországi és egyetemes őstörténet-tudomány elindítójának, a francia Boucher de Perthesnek Somme-völgyi híres leleteiről készített háromkötetes monográfiáját is.

Jacques Boucher de Crèvecœur de Perthes 1844. július 23-án bukkant rá Északnyugat-Franciaországban, Abbeville város mellett, a Somme folyó völgyében az első ősember által készített kőszerszámra, amely az emberiség jégkori eredetének bizonyítéka lett. Erről és későbbi felfedezéseiről Boucher de Perthes 1847-től 1868-ig napvilágot látott háromkötetes monográfia-sorozatban számolt be. Igazát azonban csak kevésbé halála előtt, 1868-ban ismerte el a nemzetközi kutatás.

Neki 24 év küzdelmébe került, míg végre az angol geológusok szentesítették leletei hitelességét. Közel negyed évszázadon át ugyanis nem hitték el, hogy az általa talált emberkéz megmunkálta kőszerszámok egyidősek lehetnek a mellőlük előkerült s a jégkorban élt állatok, a mamutok, gyapjas orrszarvúak, óriás-szarvasok és más ősszállatok maradványai-val. Nemegyszer azzal vádolták, hogy a kovakő szerszámokat maga helyezte el az ásatási szelvények falába. Hiába is igazoltatta az ásatást végző munkásokkal azok eredetiségét, csak 1868-ban érett meg a helyzet arra, hogy véglegesen elfogadják a felfedezés hitelességét.

Azt, hogy Herman ismerte Boucher de Perthes „Antiquités celtiques et antédiluviennes” (Kelta és diluvium előtti régiségek) című munkáját, mi sem bizonyítja egyértelműbben, minthogy innen merített ötletet a Bársony-féle leletekről az Archeológiai Értesítő 1893-as évi számában közölt első magyar nyelvű értekezése függelékéhez. Ebben a kovakőszerszámok eredetiségének hitelesítésére – Boucher de Pertheshez hasonlóan – a szemtanúk

írást nyilatkozatait sorakoztatta fel.

E tudománytörténeti vonatkozásában különösen érdekes appendixet az alábbiakban teljes terjedelmében idézzük:

Függelék

A miskolczi leletet a következő okmányok hitelesítik:

I. Nyilatkozat. Alólirottak ezennel igazoljuk, miszerint Miskolczon 1891. évi augusztus havában Bársony János úr Miskolcz város tisztii ügyésze alsó papszer 18. sz. házának alapásása, illetve a pincze legalsó lépcsőjének elhelyezése alkalmával a felszín alatt mintegy 2 1/2 - 3 méter mélyen lévő sárga agyag rétegben találtott azon három darab őskori kovakő eszköz, melyek közül nevezett tulajdonos úr egyet Széll Farkas kir. táblai tanácselnök debreczeni, egyet pedig Herman Ottó úr budapesti lakosnak ajándékozott. Mint építési vállalkozó és az építkezési felügyelettel megbízott városi mérnök ezekről közvetlen tudomásunk lévén, ennek hitelére kiadtuk jelen nyilatkozatunkat.

Miskolczon, 1893. január hó 14-én.

Varajthy István, építő-mester.

Adler Károly, városi mérnök.

II. Alólirott igazolom, hogy a fentebb leirt őskori kőeszközök személyes jelenlétem alkalmával találtattak pinczém fenekén a sárga agyag rétegben 1891. évben Miskolczon épített házam építési munkálata közben. Ezek közül egyet Széll Farkas kir. táblai tanácselnök úr debreczeni lakosnak, egyet pedig Herman Ottó úr budapesti lakosnak ajándékoztam, hogy azt a tudomány érdekében lehetőleg hasznosítsák. A harmadik darab még rendelkezésem alatt áll. A leletet azonnal megmutattam több miskolczi tanár urnak, a kik ha szükséges a fentiekről készséggel tesznek nyilatkozatot. A leletet tényleg kiásó munkásoktól is ki veendem az erre vonatkozó igazoló jegyzőkönyvet, azonban ezek jelenleg vidéken tartózkodnak, s így azt tőlök most megszerezni alig lehetséges. A fentiek hitelére kiadtam ezen a ténynek és valóságnak megfelelő nyilatkozatot.

Miskolczon, 1893 január 14

(P. H.)

Bársony János

ügyvéd,

Miskolcz város tisztii ügyésze.

III.21/1893. ügyszám. Fenti ügyszámú jegyzőkönyv alapján tanusítom, hogy Varajthy István úr, építő-mester, Adler Károly úr, városi mérnök és Bársony János úr, városi ügyész, mindnyájan miskolczi lakosok, kiket személyesen ismerek, jelen nyilatko-

3. kép. A kisebb méretű, balta alakú „Bársony-házi szakóca”

zat alatt a tullapon, illetőleg fentebb látható aláírásukat, előttem sajátkezű névalírássuknak ismerték el.

Kelt Miskolczon, 1893 – egyezernyolcszáz kilenczvenhárom év január hó 14 – tizennegyedik napján.

(P. H.)

Dálnoky Nagy Barnabás,
kir. közjegyző.

IV. Nyilatkozat. Alólirottak ezennel igazoljuk, hogy 1891. évi augusztus havában Miskolczon Tek. Bársony János ügyvéd úr ujonnan épített házánál dolgozván, az alsó pincze lépcső elhelyezésekor a sárga agyagban három darab dárda alaku kovakövet találtunk a háztulajdonos úr jelenlétében, mit is töllünk azonnal elvett, és utasított, hogy kutassunk még egy keveset, hátha még ilyeket találunk. Rövid ideig tartó kutatásunknak azonban eredménye nem lett, ily kovanemű anyagot nem találtunk, azonban azt jó lélekkel igazoljuk, hogy ezen három darab (körülbelül ilyen alaku (rajzok) mintegy 24-25 cm. hosszú és mintegy 7 cm. széles) kovakövet, melynek különös alakján mi is csodálkoztunk, mi ástuk ki a felszíntől lefelé mintegy 2 ¹/₂ - 3 méter mélyen a pincze fenékből T. Bársony János ügyvéd úr miskolczi alsó papszer-utca 18. sz. házánál. Melynek hitelére kiadjuk ezen sajátkezűleg aláírt nyilatkozatunkat.

Nagy-Kőrösön, 1893 január hó 17.

Előttünk mint tanúk:

Szivos László,
Szivos Ádám.

Várad György m. k.
Gaál László m. k.”²

Herman Ottó a miskolci paleolitikát először a Természettudományi Társulat 1893. február 19-i ülésén mutatta be Budapesten. Majd kérésére az Országos Régészeti és Embertani Társulatnál 1893. február 28-án az akkori idők legnagyobb hazai régész szaktekintélye, Hampel József ismertette a leleteket.

Itt történt, hogy a Miskolc környékének geológiai viszonyaiban különösen járatos Halaváts Gyula – egyik vezető geológusunk – kétségbe vonta Herman meghatározásának jogosságát, nevezetesen, hogy a szakócák chelléen (ma abbevillien), vagyis alsó-paleolit, sőt egyáltalán „diluviális” – jégkori – eredetűek lehetnének. Ezek ugyanis a Szinva partaktól néhány méterre, a Bársony-féle ház alapjaiból, 2,5–3,0 méter mélységből kerültek elő. Így – érvelt Halaváts –, mivel alluviális, vagyis jelenkori üledékszintben feküdtek, semmiképpen sem lehetnek pleisztocén, ősemberi eredetűek. Ezzel robbant a bomba, s kezdetét vette az a sokszor személyeskedésig menő vita, ami végül is Herman fényes győzelmével zárult.

Hermannál – Halaváts vesztére és régészetünk, valamint őstörténet-tudományunk nagy szerencséjére – megrendíthetlenebb, konokabb vitázót nemigen ismert a hazai kortárs szakmai világ. Küzdelmekben gazdag életútjának ezt a csatáját – a Bársony-házi leletek jégkori eredetének és a magyarországi ősember létezésének bizonyítását – az utolsó magyar polihisztor 56 évesen kezdte meg és 72 éves volt, amikor a magyarországi prehistórikus ember léte a Szeleta-barlang világhírűvé vált 1907-es leleteivel megfellebbezhetetlen igazolást nyert.

A 15 évnyi tudományos csatározás kellős közepén, 1899-ben – nem kis mértékben éppen a бүkki ősemberkutatás céljából – hívták életre a város múzeumát, a Borsod-Miskolci Múzeumot, amely 1953-tól viseli Herman Ottó nevét.

² Herman, 1893. 24–25.

Az intézményt, fennállásának 100. évfordulóján, aligha lehetne méltóbban köszönteni, mint Hermannak az 1893-as Archaeológiai Értesítőben a Bársony-házi szakócákról írt értekezése zárógondolataival. Azokkal, amelyek magukkal ragadó tudományos látomásként kerültek egykor papírra, s amelyeket oly sok tekintetben valóra váltott a magyar régibb kőkor-, illetve őstörténet-kutatás, s melyek megvalósulásának egyik letéteményesévé éppen a Herman Ottó Múzeum vált: „*Semmi kétség, hogy a miskolczi lelet sok évezreddel viszi előbbre – vagy inkább a hallgatag multakba vissza – Magyarország ősrégészetét, Miskolcz városa pedig és a Szinva völgyének torkolata, valamint az egész Bükk-hegység is, majd maga felé fogja vonzani ezentúl úgy az ősrégészet, mint a földtan híveit, kik a paleolith korszak pontos, a tudományhoz illő meghatározásainak helyein nem is lehetnek el egymás nélkül.*”³

Az utód, a szakember számára nem lehet felemelőbb érzés, mint e szuggesztív és lelkesedéssel teli sorokat olvasván, a bennük foglalt gondolatok megvalósulását számba venni, és a megemlékezés jegyében megosztani Önökkel, e tanulmány olvasóival az előtörtént örömet.

A hosszú évtizedek során ugyanis Miskolc környéke, a Bükk hegység a világ őstörténet-tudományának valóban egyik méltán elismert kutatási térségévé vált. Az ő- és átmeneti kőkor régészete pedig archeológiánk egyik nemzetközi híru területévé nőtte ki magát. Ennek – hazai és külföldi vonatkozásban egyaránt elismert – szimbóluma, büszkeségünk és egyúttal Miskolc egyik nevezetessége a Szeleta-barlang.

Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a magyar régibb kőkorkutatás miskolci születésének 100. évfordulójára 1991-ben rendezett nemzetközi konferencia kiemelkedő sikere. A világ távoli kutatóhelyeiről jöttek ide – Herman Ottó álmát valóra váltva – a korszakkal foglalkozó régészek és a régibb kőkor környezet-kutatásának specialistái. A konferencia előadásainak tanulmánykötete a jó ügy és a további nemzetközi együttműködés felkarolására, az őstörténet-tudomány franciaországi fellegvárában, Les Eyziesben jelent meg, a Francia Művelődésügyi Minisztérium támogatásával, a Herman Ottó Múzeummal és a Miskolci Egyetemmel közös gondozásban.⁴

A következőkben dióhéjban tekintsük át, hogy miként jutott el – hosszas viták eredményeként – őstörténetünk a Bársony-házi szakócáktól a Szeleta-barlang feltárásának, illetve a rendszeres hazai őskőkorkutatásnak a megindulásáig. Továbbá, hogy miért is lehet olyan gazdag a miskolci Bükk-vidék és a tágabb Borsod-Abaúj-Zemplén megye az ősember korának régészeti emlékeiben, és hogyan is összegezhethjük a kutatás kezdeteitől legfontosabb ismereteinket vidékünk régibb kőkoráról.

Az 1850-es évek közepén, amikor Boucher de Perthes még javában küzdött igazságot érte, már jó néhány élvonalbeli szakember nem kételkedett abban, hogy az emberiség múltja régebb mint hatezer év, amit két angol egyházfi, Ussher érsek és Lighfoot püspök számolt ki a Teremtés könyve alapján, még a XVIII. században. Azonban úgy gondolkodtak – talán Boucher de Perthes felfedezésének lekicsinylésére –, hogy ha élt is kontinensünkön, Franciaország területén az ősember, a Rajnán már aligha léphetett túl Európa belterületei felé. Ez volt az 1850-es évek általános felfogása, s különösképpen a német tudományosságé.

1862-ben e szellemben tartott előadást Budapesten Szabó József, a kor nagyhatású geológus szaktekintélye. Gondolatai – amit mindmáig annyiféleképpen nyilvánítottak előre vivőnek vagy éppen visszahúzóznak, ahányan csak értékelésével foglalkoztak

³ Herman, 1893. 24.

⁴ Ringer-Veres-Cleyet-Merle, 1985.

– 1863-ban láttak napvilágot. Hatásuk sajátosan kettős volt: egyrészt kutatásra sarkalltak, másrészt az állandó, terméketlen kétkedés magvát is elhintették ...

Az 1862-től 1891-ig, a miskolci leletek megtalálásáig és Herman Ottó fellépéséig újabb és újabb lelőhelyekről kerültek elő Magyarországon az ősember biztosnak vélt nyomai. Ezek körül azután heves viták robbantak ki, amelyek mindig a bizonyítás kudarcával zárultak. Tudománytörténetünknek ezt a szakaszát kellő joggal tekinthetjük a „terméketlen viták” korának. Ezt váltotta fel a „kibontakozás kora”, amikor is a nézetek egy lelőhely leletanyaga, a Bársony-házi szakócák körül csaptak össze. Résztvevői pedig Herman és ellenfelei voltak.

Ez a harc a korábbiakkal szemben koncentráltabb volt, viszont jóval hosszabban elhúzódott, akárcsak Boucher de Perthesé Franciaországban. Ennyiben tehát mindenképpen találó Herman véleménye, amikor pokoljárását a francia sorstárséhoz hasonlítja: *„Boucher de Perthes sorsa magyar földön is mintha kicsinyben ismétlődésre kelt volna... az első három tárgyat... pélaolithnak tekintettem, és leírtam, tehát mint elsőt a magyarok földjéről, amelyre nézve fennállott a feltevés, inkább tévedés lehetősége, hogy az ősember elterjedése magyar földre nem nyúlt át. Mi sem természetesebb, mint az, hogy ellenem, aki az ellenkezőt bizonyítottam, szintén ádáz harc indult.”*⁵

Az összevetés a két kutató tudományos életútjában a fentiekén kívül még sok más tekintetben is jogos. Hiszen a magyar esetben is egy polihisztor és geológus ellenfelei összecsapásáról volt szó, méghozzá egészen hasonló körülmények között előkerült szakócaletek kapcsán. Sőt e párhuzamot annyiban is érdekes kiegészíteni – Herman Ottó véleményére gondolva, aki a Szinva-völgyet egy helyütt a magyarországi Somme-völgynek nevezte –, hogy valóban igaz, a Szinva belvárosi és Bársony-ház környéki völgyszakasza sokban emlékeztet a Somme folyóéra. Az egészen megdöbbentő egyezés a magyar és francia őstörténettudomány kibontakozása között még abban is rokon, hogy mindkét helyen végső soron az ősember korának igazi kutatási centruma a nyílt folyó-völgy helyett a karsztos középhegyvidék lett, a barlangi lelőhelyek világa, ahol az ember régészeti emlékei szerencsésen találhatók együtt az egykori állatvilág korhatározó maradványaival.

Így Miskolcon Hámor alacsony, középhegységi karsztos területe a Szinva mély és keskenyen bevágódott barlangos völgyével Les Eyzieszt idézi, ahol a francia őstörténetkutatás végső soron valójában kibontakozott. Nem túlzás, ha a feltűnő egyezések alapján városunkat – az őstörténet szemszögéből –, Herman nézetével szemben inkább Les Eyzieshez, a Capitale de Préhistoire-hoz hasonlítjuk. Hiszen még a magyar őstörténet-kutatásban betöltött szerepe is meglepő egybeeséseket mutat.

Visszatérve a Herman Ottó és Halaváts Gyula között kirobbant vitára, illetőleg a geológia szakemberének előbbiekben vázolt véleményére, ma már tudjuk, hogy a nevezetes Bársony-házi őskőkori lelőhely üledékföldtani, felszínalaktani képe jóval bonyolultabb, mint ahogyan azt Halaváts egykor – túlzott egyszerűsítéssel – értelmezni kívánta, egyértelműen holocénnek tekintve azt. Napjainkból visszatekintve jogosan róható fel neki, hogy geológusként éppen a Herman-féle „szakócákat” rejtő üledékek foglalkozott a legkevésbé. Igaz, kora tudományos felfogását követve nem is ettől, hanem öslénytani leletektől várta a kőszerszámok korának eldöntését. Csakhogy paleontológiai maradványok nem lévén, sem a Herman által hitt jégkori, sem pedig az általa erőltetett jelenkori besorolásra nem volt hitelt érdemlő ún. sztratigráfiai bizonyíték.

A sokszor személyeskedésig menő vitában a holtpontról való elmozdulást – hosszú évek után – három egymást követő esemény segítette elő. 1903-ban Bécsben napvilágot látott Moriz Hoernes Európa őskőkorát tárgyaló monográfiája, amelyben a miskolci paleolitikok is méltatásra kerültek. Hermannak valóságos szárnyakat adott ez a munka. Egészen meglepő módon még a tőle megszokott konokságát is feladta – legalábbis a téren, hogy hajlott a külföldi szaktekintély szavára –, és maga is jóval fiatalabbnak, felsőpaleolitik solutréen korinak határozta át az eredetileg chelléennek vélt leleteket. Ezt azonban teljes bizonyossággal csak akkor vetette papírra, amikor 1905 augusztusában Dobos Ferenc a kezébe adta azt a gyönyörűen megmunkált levél alakú „nyílkövet” – ahogyan a leletet Herman nevezte –, amit még 1901-ben talált az Avasi temetőben, sírásás közben.

Ez a pompásan megmunkált és a franciaországi Solutréen-kultúra levél alakú kovahegyeit idéző darab döntött, és 1906-ban napvilágot látott a híres „Zum Solutréen von Miskolc” (A miskolci Solutréen kérdéséhez)⁶ című értekezése. Ezután már csak a betetőzés hiányzott, a győzelem a közel másfél évtizednyi harc után. Hozzávetőleg az említett tanulmány megjelenésével egy időben történt, hogy 1906-ban Herman jó barátja, Darányi Ignác került a földművelésügyi tárca élére. Hermannak csak egy szavába került, hogy Darányi elrendelje a tárca hatáskörébe tartozó Magyar Királyi Földtani Intézetnél Miskolc környékének földtani reambulációját – újratérképezését – és egyúttal a bükki barlangok rendszeres feltárásának megkezdését.

1906 őszén tehát két fiatal földtankutató érkezett Miskolcra, Papp Károly és Kadić Ottokár. Feladatuk kettős volt: egyrészt lezárni a Bársony-házi szakócák kora körül kirobbant vitát, másrészt megkezdeni a miskolci Bükk-vidék régészeti feltárára alkalmas barlangjainak feltérképezését és próbaásatását.

Papp Károly máig ható mintaszerűséggel végezte el Miskolc negyedidőszaki földtani képződményeinek felvételezését. Az eredményeit összegző „Miskolcz környékének geológiai viszonyai”⁷ című tanulmányában a Herman és Halaváts közötti vitában kompromisszumos megoldást javasolt. Elfogadta Halaváts nézetét, hogy a régészeti emlékek alluviumban, vagyis jelenkori üledékben fekszenek. Viszont igazat adott Hermannak is, miszerint azok eredetileg az Avasi temető diluviális, jégkori rétegébe lehetnek beágyazódva, és innen – egy idősebb magas teraszszintről – kerültek másodlagos lelőhelyükre. Így végül is lehetnek jégkoriak, vagyis ősemberi eredetűek.

1993-ban – éppen száz évvel az első publikálásuk után – elvégeztük a nevezetes kőszerszámok mikroszkópos kopásnyomvizsgálatát.⁸ Kiderült, hogy a két, feltűnően nagyméretű darabon – az egyik 23,6 x 10,8 x 2,2 centiméter, a másik 19,5 x 11,1 x 2,3 centiméter – nincs semmilyen használati nyom, sem az éleken, sem a felületeken. Bizonyosra vehető tehát, hogy nem mindennapi alkalmazásra szánt munkaeszközökről van szó. A traszológiai vizsgálatoknak azonban van egy másik fontos tanulsága is. Nevezetesen, ha a darabokon semmiféle, még mikroszkopikus méretű kopás és karcolás sem tapasztalható. Egyértelműen kizárható, hogy a leletek csuszamlással jutottak volna előkerülési helyükre, ahogyan azt Papp feltételezte. Olyan, több mint 100 méteres csuszamlási pályán történő tömegmozgás ugyanis, ami a nagyméretű „szakócákat” az Avasi temető szintjéről – a legcsekélyebb sérülés nélkül! – a Bársony-ház helyére szállította volna, teljességgel valószínűtlen.

Mondani sem kell, hogy a mindmáig páratlan kőszerszámok kora, régészeti besorolása és funkciója körüli rejtélyes kérdések kezdettől fogva izgatták a szakkutatót.

⁶ Herman, 1906. 45–46.

⁷ Papp, 1907.

⁸ Ringer, 1996. 39–42.

Anélkül, hogy a kutatástörténeti vonatkozásokat itt teljességgel számba vehetnénk, egy, az elmúlt évek során körvonalazódott új, lehetséges értelmezést teszünk közvé, a hazai őskőkorkutatás születésének e két párját ritkító szimbólumáról. Ez az interpretáció nemcsak a lelőhely fentebb ismertetett, alapvetően újat hozó rétegtani-időrendi értékelésére, továbbá a használat módját végre eldöntő traszológiai vizsgálatokra épülhet. Már 1983-ban ismertté vált az alábbiakban részletesebben tárgyalandó Szeleta-kultúra előzménye, a sajóbábonyi fő előfordulása után elnevezett középső-őskőkori Bábonyi régészeti műveltség.⁹ Gábori Miklóssal egyetértve, ebben az iparban sikerült megtalálni a „miskolci szakócák” jellemző technológiai-tipológiai sajátosságait. Így – mai ismereteink szerint – megadható a leletek kulturális besorolása is, mégpedig a Bábonyi-kultúra fiatalabb szakaszába. Ami egyúttal jó egyezést mutat a Bársony-ház alatti Szinva terasz löszös jégkori fedőledekének 60 000–70 000 évre valószínűsített korával.

Van azonban még egy igen fontos időrendi fogódzó ebben az értékes kis leletanyagban, aminek a kronológiai jelentőségét igazán csak az elmúlt évek során sikerült megfejteni. A Dunántúli-szeletai-kultúra, vagy újabb – az őskőkorkutatás nevezéktani gyakorlata szerint franciás hangzású – nevén Jankovichien revíziós munkálatai során derült ki, hogy a harmadik, kevésbé tetszetős darab az úgynevezett Közép-európai *micoquien* művelődés köréhez tartozik. Gáboriné Csánk Veronika e típusnak a közeli Szinva-szoros Herman Ottó barangból régóta ismert előfordulásán túl az ausztriai *gudenus*-barlangbeli meglétére hívta fel a figyelmet. Ebben a Bécs közelében nyíló barlangban a *micoquien* régészeti emlékek újabb korbesorolási adata 90 000 év. Ez pedig ismételtelen arra figyelmeztet, hogy a „miskolci leletek” is minden valószínűség szerint az utolsó eljegesedés, a *würm*, illetve *weichsel* korai szakaszához tartoznak.

Ami a két nevezetes kőszerszám különleges méreteit, esztétikus kidolgozását és használatának módját illeti, értelmezésünk szerint egyik úttörő őskőkori régészünk, Hillebrand Jenő régi gondolata látszik igazolódni. Hillebrand elsőnek vetette föl, hogy a franciaországi *Solutrén* felső-őskőkori régészeti leletegyütteséből leírt egészen nagy méretű, de annál finomabban kidolgozott díszlándzsahegyekhez hasonló lehetett a két nagyobbik Bársony-féle kőeszköz is.

A kopásnyomvizsgálat messzemenően igazolja Hillebrand megsejtését. Kétségtelen, nem mindennapi használatra szánt, tulajdonképpen munkaeszközökről van szó. Rendeltetésüket a természeti népek köréből jól ismert nagyméretű, különleges gonddal, esetleg feltűnően díszesen elkészített vadász vagy- harci eszközök világíthatják meg. Ezek szinte minden esetben szakrális és/vagy hatalmi szimbólumok.

Erre gondolhatunk a Bársony-házi két szép paleolit esetében is. Közülük egyik sem igazi szakóca. A hosszúkás, csúcspan végződő típus valójában a Bábonyi és Szeletai-kultúra levél alakú lándzsahegyeivel, illetve késeivel mutat analóg megmunkálást.

A csúcstól jobbra eső rövid leterusált élkiképzés azzal a sajátossággal, hogy az elülső oldal egy rövidebb és meredekebb bal, s egy laposabb és szélesebb jobb féllapra oszlik, inkább az előbbi műveltségre jellemző. A szerszám egyenletes futású és tökéletesen szimmetrikus körvonala viszont, a felület- és báziskidolgozással együtt már az úgynevezett fejlett szeletai levélhegyeket idézi. A darab minden bizonnyal egy hozzá hasonló gonddal kimunkált nyélbe illesztve egy díszlándzsa csúcsa lehetett. Párja, a második, eredetileg Széll Farkashoz, majd hagyatékként a Herman Ottó Múzeumba került nagyobb, mindkét oldalán megmunkált, úgynevezett bifaciális Bársony-házi paleolit szin-

⁹ Ringer, 1983.

tén feltűnő részarányosságával és gondos felületkidolgozásával tűnik ki. Különlegessége, hogy éppen a csúcstát nem hangsúlyozták. Sőt, ezen a részen rajta is hagyták a nyersanyagául szolgáló kovakavics kéréget. Az eszköz fő éle ezzel szemben, keresztirányban fut. Típusa szerint úgynevezett hachereau-szerű, de annál vékonyabb, két oldalon patintott kőbaltafejről van szó, amelyet gondosan kiformált nyélbe erősíthettek be.

Nos, a magyarországi őskőkorkutatás megszületésével kapcsolatos Bársony-házi leletek és lelőhelyük értékelésének legfontosabb vonatkozásai után nézzük a további eseményeket!

Míg Papp Károly főként a város belterületén dolgozott, addig Kadić Ottokár – Herman Ottó útmutatásait követve – a miskolci Bükk-vidék régészetileg ígéretes barlangjait kereste fel. A legelső próbaásatásokat a Kecskelyuk és a Büdös-pest barlangokban végezte 1906 őszén. Mivel azonban az óhajtott eredményt nem érte el, Herman tanácsára a környék legnagyobb barlangjában, a hámosi Szeletában folytatta a munkát. Itt az évtizedes „Csipkerózsika-álmukat” alvó őskőkori emlékek fölött először 1906 november 14-én koppant a csákány. 1907 tavaszán azután napvilágra bukkantak az őskőkori Szeleta-kultúra hamarosan világhírűvé vált, pompásan megmunkált babérlevél alakú kovakő lándzsahegyei. Ezúttal perdöntő jégkori állatmaradványok, a barlangi medve csontjai kíséretében.

Herman Ottó gondolata és másfél évtizedes harcának értelme így fényes igazolást nyert: magyar földön is előkerültek az ősember létezésének vitathatatlan nyomai.

Arról, hogy mennyire egyedülálló ősrégészeti leletekre bukkantak a Szeletában, s hogy első kutatóinknak mennyi nehézséget kellett legyőzniük ahhoz, hogy eredményeiket az európai szakkutatás közkincsévé tegyék, kerüljön ide a következő rövid, de annál tanulságosabb történet.

Második éve folytak már a szeletai ásatások, amikor Kadić 1908 tavaszán kiküldetést kapott Bécsbe, hogy tanulmányozhassa az ausztriai és morvaországi ősember hagyatékait és egyben kikérje két kollégája, a nemzetközi híró Hugo Obermaier és Szombathy Gyula professzorok véleményét a Szeleta leleteiről. Ehhez magával vitt egy válogatott kis kőeszköz-kollekciót is.

A szeletai paleolitikok fogadtatása azonban – elgondolkodtató módon – ugyancsak furcsára sikeredett. Kadić erről a következőkben tudósít: *„A szeletai paleolitekkal különösen OBERMAIER foglalkozott behatóan, aki ezeket régészeti szempontból egytől-egyig meghatározta és megbírálta. Kitűnt, hogy a szeletai paleolit-kőipar típusos s o t u l r é e n, melyben különösen a pompásan megmunkált babérlevélhegyek vannak nagy számban képviselve.*

Bírálgatása kapcsán OBERMAIER a szeletai paleolitek közül több darab, különösen pedig a szép babérlevélhegyek valódiságát kétségbe vonta és pedig a következő okoknál fogva.

1. A szóban levő kőeszközöknél hiányzik a patina; ennek nyoma, ha legcsekélyebb mértékben is, föltétlenül meg kellene legyen. A darabok teljesen frissek és azt a benyomást teszik, mintha nemrég készültek volna.

2. Az egyes darabok felületén teljesen hiányzik az egységes megmunkálás a solutréi technika értelmében. A felületeken észlelhető törések brutálisak, látni le nem pattintott részleteket, melyeknek valódi paleoliteknél nem szabadna lenni.

A két említett oknál fogva OBERMAIER a szeletai kőeszközök egy részét modern készítményeknek (moderne Fabrikate) mondotta, míg a többi darabot valódi paleoliteknek elismerte.

Én ezt a váratlan kijelentést érthető megdöbbenéssel fogadtam s mindjárt megjegyeztem, hogy a bemutatott példányok fölött minden kétely alaptalan és pedig a következő okoknál fogva:

1. A véghezvitt ásatásokat személyesen vezettem s minden egyes kőeszköz föltalálása alkalmával, annak lelőviszonyait nyomban a helyszínen megállapítottam és följegyeztem. A legtöbb darab bolygatatlan elsődleges fekvőhelyen találtatott, számos kőeszköz pedig vastag mésztufapad alól szemem előtt került a napvilágra. Kizártnak mondtam, hogy annyi kőeszköz leggondosabb begyűjtése közben az esetleges csalást észre ne vettem volna.

2. Az ásatásokat háromi munkások végezték, akik előzőleg paleoliteket életükben sohasem láttak. Csak mikor az első darabokat megtaláltuk, figyelmeztettem őket, hogy mit keressenek s hogy keresésre buzdítsam, minden talált darabért külön csekély jutalomban részesítettem őket. Kizártnak mondtam, hogy munkásaim ezen előnyükkal visszaélve, a paleolitek hamisítására határozták volna el magukat és utánszataikat titokban a felásandó rétegekbe rejtették volna. El sem képzelhető, hogy ezek az egyszerű emberek, akiknek paleolitekről fogalmuk sem volt, típusos solutréen kőeszközöket tudnának készíteni és még hozzá csekély különjutalmazás fejében! Kivülem és munkásaim kívül, tudtommal, a barlangban senki sem tartózkodott, a munkaidény elteltével pedig a barlang elzáratott és hatóságilag őriztetett.

3. A miskolci paleolitek között olyan darabokat is találunk, melyek teljesen egyeznek a Szeletában gyűjtött és modern készítménynek nevezett darabokkal. Azok is ugyanabból a kékesszürke chalcedonból készültek, kinézésük szintén egészen friss és azokon is hiányzik a patina. Ezek szerint Miskolcon is vannak paleolitek, melyeknek valódisága ugyanazon okoknál fogva kétes, mint a háromi esetben. Különösnek mondtam, hogy a nevezett vidék ennyire el lenne árasztva hamisított paleolitekkel! Kinek állana érdekében, hogy a Szeletában és Miskolcon talált szép paleolitek sorozatát hamisítványokkal gazdagítsa?

Ilyen, meg hasonló argumentumokkal iparkodtam a szeletai kőeszközök valódiságát megvédeni, de hiába. A cs. kir. udvari múzeumot elhagytam anélkül, hogy sikerült volna a nevezett urakat a szeletai paleolitek valódiságáról meggyőzni. Tisztában voltam, hogy OBERMAIER megítélésében tévedett.¹⁰

A megérdemelt külhoni elismerés azonban már nem sokáig váratott magára. Kadić Ottokár következő tanulmányútján, 1911. augusztus 4-én Tübingenben tartott előadásán, amelyben a szeletai ásatásokat, s azok eredményeit ismertette, átütő sikert és elismerést aratott. A barlang leletanyagának és a Szeleta-kultúra körének értelmezése azóta is őskőkorkutatásunk egyik hajtómotorja, amely egyúttal a legnagyobb nemzetközi érdeklődésre tarthat számot.

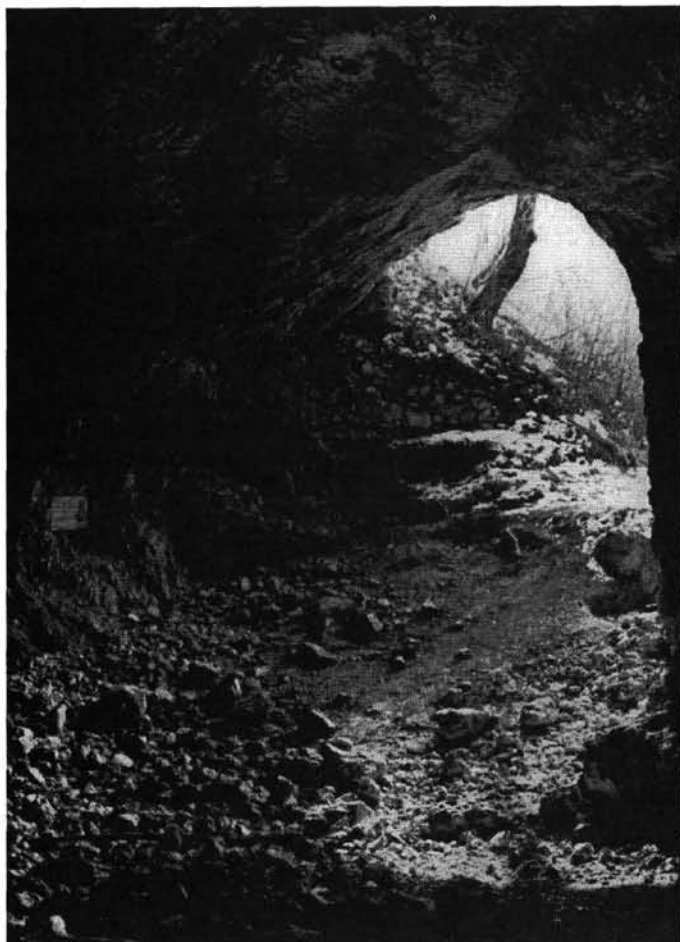
1909-ben a Bükk hegységéből, ahol az azóta eltelt kilenc évtized során mintegy 30 karsztos üregben végeztek régészeti ásatásokat, átkerült a kutatás a Dunántúlra is. Ott ez évben a tatai mamutvadász-tábor feltárását kezdte meg Kormos Tivadar. Mielőtt ígérünk szerint, összefoglaló képet nyújtanánk Északkelet-Magyarország régibb kőkorának kutatásáról, tekintsük át a Szeleta-barlang kutatásának főbb aktuális vonatkozásait.

10 Kadić, 1915. 162–164.

A világhírű Szeleta-barlang kutatása – múlt és jövő

A Szeleta Felső-Hámor határában, triász mészkőben nyílik, a 320 m tszf. magasságú Szeleta-tető oldalában. A karsztos üregrendszer egyszerű alaprajzú. A tágas előcsarnokból két járat nyílik, a fő- és az oldalág. Hossza 60 m. Bejárata dél felé néz, 90 m-rel a Szinva patak fölött (4. kép).

A Szeletával szemben, lent a Felső-hámori temetőben nyugszik Herman Ottó. Sír- emléke éppen a barlangra, életműve utolsó nagy alkotásának, a magyar ősemberkutatás megindításának jelképére tekint...

4. kép. A nevezetes Szeleta-barlang bejárata belülről fényképezve

Miután a Herman tanácsát követő Kadić Ottokár 1907-ben a barlang bejárata közelében rábukkant a magyarországi ősember létezését bizonyító pompásan kidolgozott levél alakú lándzsahegyekre, a feltárások egyvégtében egészen 1913-ig folytatódtak. A

5. kép. Jellegzetes fejlett-szeletai típusú
levélhegy a Szeleta-barlangból

munkálatok finanszírozásában ekkor is, de a későbbiek során is, jelentős szerepet vállalt Miskolc városa, illetve az akkori Borsod-Miskolci Múzeum.

1906 és 1913 között a barlang ki-töltésének egy részét teljesen felásatta Kadić. Tőle származik az 5–12 m vastag-ságú rétegsor mindmáig használatos be-osztása. A későbbi feltárások – a legutób-bit 1989-ben a szerző végezte – csak jóval szerényebb kiterjedésűek voltak.

1911-től, a fentebb említett tübingeni konferenciától a Szeleta leleteit egyöntetűen a Franciaországból leírt Solutréennel azonosították (5. kép). Csak az 1920-as évek végén, a barlang oldal-ágának elején végzett ásatásán előkerült aurignaci típusú leletek nyomán ismerték fel, hogy a barlang 3. rétegében talált „solutréi” kőszerszámok nagy részének jóval idősebbnek kell lennie, mint a klasz-szikus franciaországi Solutréen. Ott ugya-nis az Aurignacien sokkal idősebb a Solutréennél. Felmerülhet a gyanú, hogy a híres franciaországi levéleszközös felső-paleolit kultúra talán éppen Közép-Európából, a Szeletából megismert levél alakú lándzsahegyes iparból eredeztethető. A második világháborút megelőző évtize-dig felvetett lehetőség a politikai viszonyok kedvezőtlen alakulása miatt azonban feledésbe merült.

1945 után újra megélné a hazai őskőkorkutatásunk, amely az 1950-es évektől gyökeresen szakított a korábbi fel-fogással. Teljesen új szempontok szerint

kezdte értékelni a Szeleta-barlang leletanyagát. Ekkor a franciaországi Solutréen elneve-zés helyett vezették ba a Szeleta-kultúra vagy Szeletien terminust.

Vértes László 1966-ban végzett ásatást egy, a Szeleta-kultúrának szentelt nemzet-közi szimpózium alkalmából, amely egy nemzetközi kutatási program nyitányát jelentette volna. Az ekkor feltárt bemutató ásatási szelvényből C^{14} korhatározási mintákat gyűjtött, amelyek azután csak jóval Vértes 1968-ban bekövetkezett tragikus halála után kerültek publikálásra, és sajnos teljesen téves rétegtani összefüggésben. Erre a tanulmány szerző-jének 1989-es szeletai ásatásán derült fény. Ekkor 1966-os ásatási szelvényeinek új-rametszésével sikerült tisztázni, hogy a bejártban a fejlett-szeletai szint korhatározására vonatkoztatott 32420 ± 580 B.P. C^{14} adat voltaképpen még a korai szint tetejéhez, a 3. réteg képződésének végéhez kapcsolódik. A másik kronológiai adat pedig, amelyik a 3. réteg aljáról vett mintából származik és gyakran pontatlanul idéznek, nagyobb mint

41 700 éves korával ma már semmit sem mond. Hiszen ez a koradat a 3. réteg alján, az alatta fekvő, utolsó interglaciálishoz tartozó vörösbarna színű és 130–110 ezer éves rétegre tekintettel akár 100 ezer év is lehet.

Mindezek után, több más kelet-bükki középső- és felső-őskőkori régészeti lelőhely összehasonlító sztratigráfiai vizsgálata alapján nyílt mód a Szeleta kitöltésének modern időrendi meghatározására.¹¹

Eszerint a Bábonyi-Szeletai-kultúra – mai ismereteink szerint – a jégkor utolsó nagy felmelegedési szakaszában, az Eem interglaciálisban jelent meg a Bükk-vidéken, és egészen az utolsó, Weichsel eljegesedés hidegmaximumáig, – 18 ezer év környékéig élhetett itt. Záródása így nagyjából egyidős a franciaországi Solutréen kezdetével. Így Henri Breuil francia kutatónak még az 1920-as években felvetett gondolatát elfogadva, nem zárható ki a két felső-őskőkori kultúra származási kapcsolata sem.

Az 1981-től megindult revíziós munka tanulsága szerint a Szeleta-barlangban a korai-szeletai szintben nem csak a névadó kultúra emlékei vannak jelen. Egy ilyen, az ősember megtelepedésére kiválóan alkalmas, különösen kedvező fekvésű karsztos üreg esetében ez egészen természetes.

Alulról számítva a 2. réteg közepén a később még bemutatásra kerülő Taubachi, majd ennek tetején és a 3. réteg legalján a Bábonyi régészeti kultúra emlékeit sikerült kimutatni az újraértékelés során.

E szintek felett a szeletai levél alakú kőszeközös leletegyüttes kíséretében legalább két Moustérien-kultúra emlékeit és az Istállóskői-barlangból megismert Bükki-Aurignacient találjuk, a bükkiektől eltérő aurignacien, sőt gravettien elemek mellett. Például ez utóbbi műveltség jellegzetes ún. tompított hátú pengéi is kimutathatók a hozzávetőleg 32 ezer éve záródó 3. réteg mélyebb szintjeiben.

Úgy tűnik, mindinkább igazolódik a gyanú, hogy a Szeleta-kultúra származása szoros kapcsolatban állhat Közép- és Kelet-Európa legfontosabb felső-paleolitikus műveltségével, a Gravettiével. A Bábonyi-kultúrából kialakult ipar minden bizonnyal a középső-paleolitikum és a felső-őskőkör közötti közvetlen átfejlődést bizonyítja Közép-Európa területén.

Vajon milyen lehetett a Szeleta-kultúra valódi arculata nem barlangi, tehát nem időszakos vadásztanyák esetében? Ez a kérdés régóta és joggal foglalkoztatja a kutatást. Erre a választ alighanem egy Miskolc belterületén előkerült, de mindmáig közöletlen leletanyag adhatja meg a választ.

A mai SZOT-székház helyén, a volt Molotov utcában 1958-ban feltárt meglepő kollekciónról van szó. Megay Géza építkezési területen végzett itt leletmentő ásatást és egy gazdag, rendkívül értékes kőszeközkesztő műhelyt tárt fel. A felhasznált kovanyersanyag zöme szintén avasi hidro- és limnokvarcit. Van közöttük az Avas Tűzkövesesről származó fajta is, de nagyon sokkal kapcsolatban erős a gyanú, hogy ezek csak az avas-tetői jellegzetes változatok lehetnek. Mivel belőlük több kilós hatalmas magkövek is készültek, teljesen nyilvánvaló, hogy a gyártásukhoz felhasznált tetemes méretű kovarögöket csak bányászkodással nyerhették. Netán éppen az Avas-tetőn 1928 és 1935 közt feltárt legősibb fejtőgödörökből. A nagy gravetti jellegű magkövekről jellegzetes felső paleolitikus pengéket választottak le, amelyekből főként különböző vésőket készítettek. A leletanyag legértékesebb két darabja egy retusált aurignaci penge és egy szépen megmunkált levél alakú szeletai típusú lándzsahegy. A műhely valószínűleg a Bükki-

11 Ringer, 1993. 115–130.

Szeleta-kultúrához tartozik. Az ősemberek az Avason kitermelt kova-nyersanyagot dolgozták itt föl, elsősorban további megmunkálásra alkalmas köpengékké.

A volt Molotov utcai leletekkel egy sor eddig megoldatlan problémára találunk választ.

Hosszú ideje már ugyanis úgy tartja a kutatás, hogy a híres Szeleta-barlang volta-képpen inkább alkalmi vadásztanya volt, semmint valódi lakóbarlang. Különösen feltűnő, hogy a Szeletában alig került elő az eszközkészítés gyártási hulladéka. A Szeleta-kultúra népe eszerint bizonyosan a barlangon kívüli műhelyekben készítette el a kőeszközeit. Egészen szembeeső, hogy az avasi hidro- és limnokvarcitból készült hosszú pengéket nem a barlangban állították elő, hiszen a hozzájuk kapcsolódó nagy magköveket nem sikerült megtalálni. Kézenfekvő feltételezni, e műhelyek a nyersanyag-előfordulások közvetlen közelében, Miskolc szívében voltak. S talán itt, a város belterületén lehetett a Szeleta-kultúra igazi településközpontja, amelyhez a híres Bársony-házi és Petőfi utcai leletek is tartoznának.

A Fejlett-Szeletaihoz hasonló leletegyüttes a morvaországi aurignaco – gravetti predmosti lelőhelyéről, illetve a szlovákiai Trenčienské – Bohuslavicén került elő...

A Szeleta-barlang és a róla elnevezett paleolit kultúra a legelsőként vált ismertté őskőkorkutatásunk számára. Értelmezése és jelentőségének megfelelő feldolgozása azonban csak egy szélesebb nemzetközi kutatás keretében oldható meg. Vértes László – kevéssel halála előtt egy ilyen program megszervezéséhez hívta össze azt a Szeleta-értekezletet, amelynek célkitűzését a magyar őstörténetkutatás miskolci születése 100. évfordulójára rendezett konferencia 1995-ben Franciaországban megjelent kötetében fogalmaztuk újjá.¹²

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE RÉGIBB KŐKOR KUTATÁSÁNAK LEGFONTOSABB EREDMÉNYEI

A megye őskörnyezeti viszonyai és természeti erőforrásai a régibb kőkorbán

Az ország e régiójának régibb kőkor kutatásában egészen az 1950–60-as évekig az 1906-ban megkezdődött bükki barlangfeltárások játszottak vezető szerepet. Az eltelt évtizedekben a hegységben felásított karsztos üregek száma elérte a harmincat. A szabad ég alatti lelőhelyek vizsgálatában bekövetkezett elmaradást az elmúlt 20–30 évben sikerült pótolni. A nagy számú újabban feltérképezett őskőkori nyíltszíni lelőhely legfontosabb tanulsága az, hogy régészeti anyaguk – ritka kivétellel – különbözik a barlangiakétól és nem kevésszer idősebb is azokénál. Leleteik lényegesen gazdagítják az Északkelet-Magyarország régibb kőkoráról eddig kialakított képünket.

Különösen megszaporodtak őstörténeti ismereteink a Miskolci-kapuban és annak tágabb környezetében, a Keleti-Bükk hegyláb felszínén, a Sajó, a Bódva és a Hernád völgyében, illetve a Bodrogkeresztúri-félmedencében talált paleolit települések nyomán.

A megye természeti adottságai rendkívül kedvező lehetőségeket nyújtottak a régibb kőkor vadász-gyűjtőgető őstársadalmi számára. A régióban egészen különböző domborzat- és tájtypusok találkoznak szerencsésen: karsztos és vulkáni közephegységek (Bükk, Észak-Borsodi Karszt; Tokaj-Eperjesi-hegység), hegylábi és medence dombságok (Alacsony-Bükk, Hegyalja; Cserhát), árkos völgyek és völgymedencék (Hernád-, Sajó- és Szinva-völgy.) Ezek kis távolságon belül is eltérő és egymást gazdagító őskörnyezeti

¹² Ringer, 1995. 27–30.

adottságai magyarországi viszonylatban egyedülállóan kedvező települési-gazdasági feltételeket biztosítottak az őskőkori régészeti kultúrák mozgékony népcsoportjai számára.

A karsztos középhegységek barlangjai és kisebb üregei nemcsak az ősembernek, hanem vadászsákmányának, a barlangi medvének is kedvenc tanyahelyei voltak. A vulkáni és utóvulkáni működéssel képződött kovaközetek (üveges kvarcporfir, obsziidián, jáspis, kalcedon, limno- és hidrokvartcit) hatalmas választékban álltak rendelkezésre a pattintott kőszerszűkhöz elkészítéséhez éppúgy, mint a folyók és vízfolyások hordalékából kigyűjthető kvarc-, kvartcit- és radiolarit kavicsok.

A paleolitikum emberei, akik valóságos mesterei voltak a kovakőpattintásnak, bizonyára csak ritkán elégedhettek meg a felszínen található mállott és repedezett nyersanyagdarabokkal. Ehelyett inkább bányászattal nyerhették ki a megmunkálásra alkalmasabb kovakövetet.

Ilyen őskőkori kovakitermelést a miskolci Avason, továbbá Korlát, Boldogkőváralja és Erdőbénye határában már régóta valószínűsített a kutatás. Először azonban csak nemrégiben sikerült az avasi Tűzkövesen feltárással is hitelesíteni az ősi bányászkodás nyomait.

Északkelet-Magyarország egyedi domborzati és településföldrajzi adottsága, hogy területén – éppen a már említett Miskolci-kapun át – nyomul legészakabbra az Alföld, leginkább megközelítve a Kárpátok magasabb vonulatait.

A jégkorban a Sajó, a Bódva és részben a Hernád völgye, amelyek a Poprád és a Dunajec völgyein át még a német-lengyel síkvidék felé is összeköttetést biztosítottak, fontos vadváltók voltak. Rajtuk keresztül történt a pleisztocén jellegzetes nagy testű és nagy csoportokban élő állatainak, a mamutnak, a gypjas orrszarvúnak, illetve a rénszarvasnak, vadlónak, bölénynek és őstuloknak a szezonális vándorlása a Kárpátok központi vonulata illetve a még északibb európai területek és a Nagyalföld között.

E növényevők maradványai óriási mennyiségben kerültek elő a Miskolci-kapuban egymásba torkolló Sajó, Bódva és Hernád kavicsüledékeiből, valamint a löszökből és barlangi kitérőkből egyaránt. Javarást az ősember eredményes vadászatainak ékes bizonyosságaképpen.

A jégkorban területünk éghajlatát is a Föld egészére kiható és egyidejűleg lezajló markáns ingadozások határozták meg. A lehülési szakaszokban a mai északi földrajzi szélességekéhez vagy a magashegységekéhez hasonlatos száraz, olykor csapadékos hűvös, vagy kifejezetten hideg klíma uralkodott. Ezek során a völgytalpakon vastag kavicsstakaró halmozódott föl, a hegységek szálkőzetekből álló lejtői kifagyási törmelékbe takaróztak, a barlangokban tetemes mennyiségű mésztörmelék rakódott le, a dombságok völgyközi hátain pedig a szél által szállított finom porból jellegzetes, sárgás színű lösz képződött.

A löszstakarót füves növényzet, a löszsziyep borította. Rajta tömegesen legeltek a már fentebb idézett mamutok s gypjas orrszarvúk, elsősorban rénszarvasok és vadlovak társaságában. A magasabb középhegységi tájakon tajga-, majd tundraszerű vegetáció tenyészett, az utolsó eljegesedés idején különösen a barlangi medvéknek és a kőszáli kecskének nyújtva menedéket az őskőkori kitaró vadászai elől.

A felmelegedési éghajlati szakaszokban, főleg az ún. interglaciálisokban a maihoz hasonló, vagy még melegebb és csapadékosabb volt az időjárás: időben visszafelé tekintve egyre kifejezettebb mediterrán, szubtrópusi hatással. Az állatvilágot a barnamedve, a vaddisznó, a gímszarvas és az őz jellemezte, a gyakran feltűnő s ma a Földközi-tenger mellékén honos dámszarvas, tarajos süllő és görög teknőc kíséretében.

Ekkoriban a domb- és hegyvidéken egyaránt lombos, vagy túlevelűekkel kevert elegyes erdők díszlettek. Alattuk barna, szürke vagy vörös erdőtalaj alakult ki. A barlangokban pedig különösen a bejárati szakaszon, illetve a mennyezeti felszakadások, az ún. kürtök alatt ezekkel egyidejűleg barlangi talaj és talajüledék képződött.

Míndezekben a rétegekben maradtak ránk az ősember és kultúrájának leletei, főleg a mindennap használatos kő- és csonteszközök, az állat- és növényvilág maradványai, a településnyomok, valamint az esetleges temetkezési és rituális emlékek.

Ezekből az adatokból rekonstruálhatók régióink őstörténetének legrégebbi mozzanatai és adható válasz arra az ősrégészeti kutatást aktualizáló ökológiai kérdésre, hogy miképpen is alakult az ember és környezet közötti kölcsönhatás, az emberi környezet hasznosítási módja területünkön, a legrégebbi kezdettől fogva.

Korai- és alsó-paleolitikum (-2,5 millió évtől -130 ezer évig)

Herman Ottó mint már tudjuk – eredetileg „chelléen szakócáknak”, s így a paleolitikum, illetve a jégkor elejéről valónak keltezte a magyarországi őskőorkutatást útjának indító híres „miskolci leleteket”. Később Moriz Hoernes 1903-as munkája hatására jóval fiatalabbnak, felső-paleolit „solutréen” típusúaknak határozta át azokat. Ma úgy tudjuk, hogy a Bábonyi- vagy Korai – szeletai kultúrához, vagyis a középső – paleolitikumhoz sorolhatók a nevezetes kőszerszámok. A földtörténeti időrend szerint az utolsó eljegesedés idejére, hozzávetőleg 75-60 ezer év között.

Az 1920-as években Roska Márton gyűjtött szakócákat a korláti Ravasz-lyuk tetőről, amelyeket szintén „chelléennek” írt le. Erről a leletanyagról szerfölött megoszlanak a vélemények. Nem zárható ki azonban, hogy mégis Roskának volt igaza, s legalábbis gyűjteményének néhány darabja mai névhasználattal élve valóban abbevilli típusú és korú lehet.

A legszakavatottabb francia kutatók véleménye szerint viszont biztosan abbevilliennek, vagyis nagyon idős alsó-paleolitikumnak kell tekintenünk a miskolci Avas egyik-másik, már szintén régebben előkerült archaikus szakócáját. Eszerint valószínűnek látszik, hogy a megye területén Európa alsó-paleolitikumának legrégebbi, több százezer éves szakócaiparának emlékei is megtalálhatók.

A legújabb kutatási eredmények arról tanúskodnak, hogy a Sajó és Bódva völgyében az európai alsó-őskőkor másik nagy kultúrkörének, az ún. „kavicsiparoknak” a leletei is előkerültek. Ezekre a kavicsból készített egyszerű hasító és hasogató eszközök jellemzőek. De más kavicseszközök és szilánkból készített fejlettebb szerszámtípusok is megtalálhatók közöttük.

Középső-paleolitikum (-130-40/30 ezer év között)

A paleolitikum régebbi szakaszaihoz képest sokkal több ismerettel rendelkezünk Borsod-Abaúj-Zemplén megye középső- és felső-őskőkori népességeiről. Az időszak elején – 130 ezertől – 60 ezer évig a Bükk hegység keleti és déli területein legalább három régészeti kultúra élt egymás mellett.

Az első a bőrkikészítéshez használt kőeszközökben különösen bővelkedő ún. Kaparókban gazdag tipikus moustéri. E kultúra népének eddig ismert fő központja a cserépfalui Suba-lyuk volt. Kőeszközeitet különféle jó minőségű nyersanyagból, levallois technikával készítették. Típusaik között már több fejlettebb, felső-paleolit forma is előfordul. Hosszúkás kőpengeszerű szilánkokból jellegzetes háromszög alakú „moustéri hegyeket” retusáltak. Ezeket talán már lándzsahegyként is használták.

Kétségtelen, hogy ügyes és eredményes vadászok lehettek. Fő vadászszákmányuk ugyanis a kőszáli kecske és zerge volt. Mindkét faj elejtése még mai vadászfegyverekkel is komoly teljesítménynek minősül.

Velük egy időben élt a Bábonyi régészeti kultúra, amelyik nevét leggyakoribb előfordulási helyéről, Sajóabonyról kapta. Európa leghatárterjedtebb, a Volgától a Rajnáig húzódó és sok ezer évig továbbfejlődő középső-paleolit műveltségéhez, az ún. Micouquien régészeti kultúrához kapcsolódik, s egyúttal a több fejlődési fázisú Szeleta-kultúra előzménye.

A kultúra népe a Tokaj–Eperjes-hegységtől a Börzsönyig belakta az Északi-középhegységet. Szabad ég alatti és barlangi szálláshelyeik egyaránt ismertek. Szeleta- és Balla-barlangi ideiglenes vadásztanyáik állati maradványaiknak tanúsága szerint a Bükk belterületén barlangi medvére vadásztak. Nevezetes újításnak számított a kultúrában a valódi, ún. levél alakú lándzsahegyek felfedezése. Ez a típus minden bizonnyal a barlangi medvék elejtéséhez használt lándzsák hatékonyságát fokozta.

A harmadik egyidejű középső-őskőkori kultúra a Bükki-Taubachi. Egy izoláltabb népcsoporthoz kötődhet, amely a Keleti-Bükk belső területein élt. Fő lelőhelye a Diósgyőr-Tapolca-barlang. De leletei előkerültek a Szeletában, a LambrechtKálmán-barlangban, a Büdös-pestben és a volt Mexikó-völgyi-barlangban is.

Archaikus clactonoid-pseudolevalloisi technikával készült, típusaik szerint ugyanakkor meglepően előre mutató kőeszközök egy nagyobb régészeti kultúrához tartoznak. A Taubachi műveltség Délkelet-Németországtól Morvaországon és Szlovákián át a Bükk hegységig szállta meg a nagyobb medencéket övező alacsony középhegységeket. Népcsoportjaik jellemző települési sajátossága volt, hogy szívesen választották tanyahelyeiket hévforrások mellett.

Egyik legnevezetesebb, s embertani leleteiről különös híres településüket a kelet-szlovákiai Ganovcén (Gánóc) éppen egy ilyen hőforrás által lakott édesvízi mészkőből sikerült feltárni. Antropológiailag a *Homo sapiens neanderthalensis* közép-európai, kevésbé specializált változata volt a kultúra hordozója. Nagy testű növényevőkre és barlangi medvékre egyaránt vadásztak.

A középső-paleolitikum késői szakaszán, 60–40/30 ezer év között szintén mozgalmas lehetett Északkelet-Magyarország őstörténete. Legalább két kultúra egymás mellett élése adatható ebből az időszakból is. Az egyik a Bábonyiból kialakult Korai-Szeletai, a másik a Suba-lyuk felső rétegeiből ismertté vált délkelet-európai vagy Suba-lyuk típusú charenti. Mindkét kultúra népe barlangi medvére vadászott. Az utóbbi, amelynek eszközkészítése sok tekintetben meglepően régiesnek tűnik. Bizonyára meglehetősen izolált életmódot folytatott a Bükk hegység kevésbé megközelíthető belsőbb területein. Talán ez a sajátosság azzal is összefüggésben állhat, hogy a Suba-lyuk egyik tüzhelye alól feltárt, s eredetileg minden bizonnyal eltemetett e kultúrához tartozó embertani maradványok – egy felnőtt nő és egy gyermek vázrészéről van szó – a legtöbb kutató véleménye szerint a Neander-völgyi ember klasszikus, túlspecializált változatához tartoznak.

Felső-paleolitikum (–40/30 ezer évtől –10 ezer évig)

A leginkább kutatott Bükk hegységben ekkor is sajátos területi népességtagolódás volt jellemző. A hegység nyugati oldalát az Aurignacien, a keleti vidékét viszont a Fejlett-szeletai-kultúra népe tartotta megszállva. Mindkét népcsoport barlangi medvevadász volt. Legalábbis a karsztos Bükk-vidéken ennek a félelmetes, felegyenesedve a 2,5 m magasságot is elérő medvefajnak az elejtésére specializálódtak.

Az Aurignacien műveltség népe bizonyára a szeletaiaktól tanulhatta el a levél alakú lándzsahegy formát, és ennek mintájára készíthették sajátos, de a köhegyeknél jóval hosszabb, s így mélyebb sebeket ejtő, csontból csiszolt lándzsacsúcsaikat. Pengékből kialakított kőszerszámaik között megtalálhatók a csont- és famegmunkáláshoz egyaránt eredményesen használható kővésők. Ezek segítségével csontból sípot és fuvolát is készítettek. Az Istállóskői-barlang kutatója, Vértes László szerint az aurignaciak a barlangi medvét vallásos tisztelettel vették körül, koponyáikat pedig kultikusan eltemették.

A Fejlett-szeletai-kultúra népcsoportjai a korábbi felfogással ellentétben korántsem csak a karsztos hegyvidéket lakták. Úgy tűnik, hogy szabad ég alatti tanyahelyeiket éppen Miskolc belterületének késő jégkori rétegei rejtik.

A Bükk-től keletre, a Cserhát és a Tokaj–Eperjesi-hegység területén az Európa-szerzte művészeti alkotásairól híres mamut- és rénvadász Gravetti-kultúra őstelepeit tárták fel az eddigi ásások során. Különösen érdekes a bodrogkeresztúri Henye-hegyen felszínre hozott egyik lelőhelyük. Innen egy csiszolt mészkőkorong, többek szerint ún. holdnaptár is napfényre bukkant.

A felső-paleolitikumot követő átmeneti kőkorbán, – 10 ezer és 8 ezer év között –, úgy látszik, területünk szinte teljesen elnéptelenedett. Az egyetlen bükki Rejteki-kőfülke szerény régészeti anyaga legfeljebb hírmondónak tekinthető ebből a korszakból.

IRODALOM

Herman Ottó

1893 A miskolci paleolit lelet. Arch. Ért. XIII.

1906 Zum Solutréen von Miskolc. Mitt. der Anthr. Ges. XXVI. Wien.

Kadić Ottokár

1915 A Szeleta-barlang kutatásának eredményei. A Magy. Kir. Földt. Intézet Évkönyve. XXXIII. 1. 162–164.

Kósa László–Keve András–Farkas Gyula

1971 Herman Ottó. Budapest. 165–166.

Ringer Árpád

1996 Miskolc földjének története a honfoglalásig. In: Miskolc története I. (Szerk.: Tóth Péter közreműködésével *Kubinyi András*) Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum. Miskolc.

Ringer Árpád–Veres László–Jean-Jacques Cleyet-Merle

1995 Les industries à pointes foliacées d'Europe Centrale. Actes du Colloque de Miskolc. Sup. 1. PALEO. Les Eyzies de Tayac.

Ringer Árpád

1983 Bábonyien – eine mittelpäolithische Blattwerkzeugindustrie in Nordost-Ungarn. Diss. Arch. Ser. II, 11. Budapest.

1993 Északkelet-magyarországi geomorfológiai szintek és régészeti adataik. Felsőpleisztocén folyóteraszok, löszök és barlangi üledékek kronosztratigráfiai rendszere. Kandidátusi értekezés, kézirat. MTA, Budapest.

1995 Les industries à pièces foliacées en Europe centrale: Proposition de synthèse.
In.: Les ind. à pointes fol. d'Europe Centrale. Actes du Colloque de Miskolc.
Sup. 1. PALEO. Les Ezies de Tayac. 15-18.

LE ROLE DE LA VILLE MISKOLC ET DU COMITAT BORSOD-ABAUJ-ZEMPLEN DANS LA RECHERCHE DU PALÉOLITHIQUE DE HONGRIE

La naissance de la recherche du Paléolithique et du Mésolithique de Hongrie date de 1891. Cette année, trois outils en silex, dont deux pièces bien aménagés, de caractère de biface (fig. 2 et 3), furent trouvés sur le territoire de la ville de Miskolc au cours des travaux de fondation de la maison de l'avocat János Bársony. Les outils furent étudiés par Ottó Herman (fig. 1) qui les a déterminés comme bifaces chelléens, donc remontant au début du Paléolithique. Autour de la question de la datation, un grand débat a éclaté entre le savant universel Herman et les géologues de l'époque et a duré pendant une quinzaine d'années.

Au temps de ce débat, en 1899 fut fondé le musée de la ville, nommé Musée de Borsod-Miskolc, qui porte le nom d'Ottó Herman depuis 1953. Le musée fut établi principalement pour rechercher les témoins de l'Homme préhistorique dans la montagne de Bükk et sur le territoire du département de Borsod-Abaúj-Zemplén.

C'est en 1906 que les fouilles systématiques du Paléolithique commencèrent dans la partie de l'Est de la montagne de Bükk, dans le voisinage de la ville de Miskolc. C'est à la grotte de Széléta que en 1907, Ottokár Kadić a découvert „les pointes de lance solutréennes en forme de feuille de laurier”, merveilleusement façonnées, bientôt devenues mondialement connues.

A partir de la montagne de Bükk, la recherche de la Préhistoire s'est étendue aux autres régions du pays. En 1909, les fouilles systématiques ont été entreprises aussi sur le gisement de Tata, situé dans la montagne de la Transdanubie.

Jusqu'à nos jours, la région du Nord-est de la Hongrie a demeuré le centre de la recherche du Paléolithique et du Mésolithique de notre pays. C'est des gisements sous grotte et de plein air de cette région que provient la majorité de nos connaissances concernant l'époque des sociétés des chasseurs-cueilleurs primitifs.

La richesse en gisements préhistoriques de cette région trouve son explication dans le fait que les conditions paléologiques humaines y ont été fort favorables. C'est une région où les différents types de relief – montagne, pays de collines et plaine – se trouvent à faible distance, et particulièrement sur le territoire de la ville de Miskolc. Les vallées des fleuves Sajó, Hernád et Bódva, qui constituaient vraisemblablement d'itinéraires importants pour la migration des animaux aux temps préhistoriques, relie la grande plaine centrale du bassin moyen du Danube avec les chaînes centrales des Carpates. En outre, des affleurements de silex, riches et variés, ont pu fournir aux hommes préhistoriques de matières premières pour la production de leurs outils.

Dans le domaine de la recherche de l'âge de la pierre taillée, le Musée Ottó Herman constituait l'un des établissements les plus importants dans son genre jusqu'à 1996. Dès cette année-là, le Département de Préhistoire et d'Histoire ancienne, établi à

l'Université de Miskolc, donne de nouveaux cadres pour la recherche et pour l'enseignement des sciences préhistoriques en Hongrie.

En donnant un coup d'oeil rétrospectif sur l'histoire d'une centaine d'années de recherche, sur la lutte héroïque d'Ottó Herman pour faire naître la recherche préhistorique en Hongrie, – cette lutte est de même ordre que celle de J. Boucher de Perthes en France –, ainsi que sur le rôle du musée portant son nom, rôle qu'il a joué dans ce domaine à partir de sa fondation en 1899, le plus convenable à une commémoration relevée est peut-être d'évoquer le premier article de Herman, paru en 1893. Dans cette publication, après avoir décrit les bifaces dits de la maison Bársony, il esquissait l'image d'un tel avenir où la ville de Miskolc deviendrait le centre important de la recherche du temps de l'Homme primitif.

Après l'étude fructueuse de plusieurs dizaines de gisements, mis au jour à partir de 1906, la prédiction de Herman a été accomplie par le colloque international à grand succès, organisé en 1991 pour célébrer le centenaire de la naissance à Miskolc de la science préhistorique hongroise. Les actes du colloque sont parus en 1995 sous le titre „Les industries à pointes foliacées d'Europe centrale”. L'édition a été réalisée aux Eyzies en France avec le concours du Ministère français de la Culture dans le cadre du concept de l'intensification des collaborations franco-hongroises.

Cet article commémoratif, en langue hongroise, ne serait pas complet si nous ne rendions pas compte des premiers résultats de la révision des bifaces dits de la maison Bársony et de celle de la grotte Szeleta, puisqu'ils sont les symboles importants de notre recherche préhistorique.

En 1990, nous avons réussi à mettre en évidence que les bifaces dits de la maison Bársony avaient été trouvés dans une couche de loess du Pléistocène supérieur. Ils datent vraisemblablement de –60 à –70 mille ans et peuvent appartenir au Bábonyien et/ou au Szélétien ancien. L'étude tracéologique a démontré qu'il s'agit des outils particuliers qui n'avaient jamais été utilisés à une fonction quotidienne.

La réinterprétation stratigraphique et archéologique de la grotte Szeleta, commencée en 1989, a déjà fourni beaucoup de nouveaux résultats. Le plus important de ceux-ci est que, contrairement à ce qu'on l'a cru auparavant, ce n'est pas une seule civilisation, notamment le Szélétien, dont les vestiges ont été mis au jour dans cette grotte, d'une situation géographique extraordinairement favorable. De la base du niveau du „Szélétien ancien” sont provenus des matériels lithiques du Taubachien, puis du Bábonyien typique. Cette dernière civilisation archéologique est connue depuis 1983. Elle remonte au dernier interglaciaire, au sens large, entre –130 et –75 mille ans. A côté des éléments micoquiens, elle comprend d'outils foliacés également. Elle devait être l'antécédent génétique du Szélétien ancien de la montagne de Bükk. Du même niveau, c'est-à-dire de la couche 3 de la grotte Szeleta, nous pouvons démontrer la présence de deux autres civilisations du Paléolithique moyen, au moins, ainsi que celle d'un Aurignacien plus ancien. La date d'environ –33 ou –32 mille ans, obtenue par la méthode au carbone 14 et publiée par László Vértes, correspond à la fin du Szélétien ancien.

Le Szélétien évolué, qui succède au Szélétien ancien dans la grotte, est une civilisation caractéristique du Paléolithique supérieur, avec outils foliacés et lames, qui contient des éléments du Gravettien aussi. Mais son aspect réel ne pourrait être reconnu que sur un gisement de plein air dont les modèles seraient celui de Předmostí en Moravie et celui de Trenčianské-Bohuslavice en Slovaquie, fournissant les témoins d'un „Gravettien szélétoïde”. Au niveau supérieur de la grotte Szeleta, le Szélétien évolué à

pièces foliacées est accompagné par l'Aurignacien typique de la montagne de Bükk et par d'autres industries du Paléolithique supérieur. La fin du Szélétien évolué peut probablement être placée environs -20 mille ans avant nos jours. En ce qui nous concerne, nous sommes d'accord avec l'opinion de Henri Breuil disant que cette civilisation est en relation au Solutréen de France. Nous pouvons la prendre pour un des antécédents possibles de l'industrie du Paléolithique supérieur de France dont l'origine et le développement sont encore énigmatiques.

Árpád Ringer